

Avrasya - Türkiye'den

[Ana Sayfa](#) [Arşiv](#) [İngilizce](#) [Rusça](#) [Önceki](#) [Sonraki](#)
[Son Program](#)

Bölüm 53

25 Şubat 2001, Ankara

Harezmi Türkçesi

Sunan: Prof. Dr. Erol Mutlu

Konuşmacılar: Prof. Dr. Mustafa Canpolat ve Doç. Dr. Aysu Ata

Mutlu: Türkiye'den merhaba diyoruz ve sevgilerimizi gönderiyoruz. Türk kültür ve dilinin kaynaklarını ve kökenlerini yani dününü ve bugününü incelediğimiz bu programın bu bölümünde Harezmi Türkçesini ele alacağız. Konuklarımızı tanıtmak istiyorum size. Prof. Dr. Mustafa Canpolat Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Eski Türk Dili Ana Bilim Dalı Başkanı Doç. Dr. Aysu Ata yine Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Eski Türk Dili Ana Bilim Dalı öğretim üyesi. Değerli konuklarımıza hoş geldiniz diyorum sizin adınıza ve sohbetimize Mustafa Canpolat hocamızın açılışıyla başlıyoruz buyurun efendim. Harezmi Türkçesi dedik ama bu Harezmi pek Türkçe gibi değil sanki.

Canpolat: Bir yer adından geldiği için, Arapça bir kelimedenden geldiği için biraz yabancı bir kelime gibi geliyor. Gerçekte Harezmi Türkçesi Türkçenin belli bir dönemini özellikle 12. yüzyıl ile 14. yüzyıl arasında çok değerli bir takım dil anıtları bırakan bir dönemini içerisine alıyor. Şöyle bir Türkçenin dönemlerini ele alacak olursak, tarih öncesi dönemleri bir yana bırakırsak, Kök Türkçe dönemi var ve elimizdeki ilk eserler, anıtlar daha doğrusu,

tarihi belli olanlar 8.yüzyıldan kalma. Daha sonra Uygurca dönemine geçiliyor. O da Eski Türk dönemi içerisinde inceleniyor ve küçük bir takım farklarla ve özellikle dinsel farklarla ortaya çıkıyor Uygurca dönemi bundan sonra Türklerin İslamiyeti kabul etmesiyle ortaya çıkan yeni dönemler başlıyor ve Karahanlı Türkçesi başta gördüğümüz ilk İslami eserleri veriyor. Bu dönemden elimizde çok önemli eserler var. Divan-ı Lügati't-Türk gibi bir geniş sözlük var. Gerçekten 8000 Türkçe kelimeyi içeren geniş bir sözlük var elimizde. Kutadgu Bilig gibi çok mükemmel, mesnevi şeklinde yazılmış bir siyaset-name kitabı var. Bunun yanında yine irili ufaklı Kuran çevirileri var. Ve Karahanlı döneminden kalan Atabet-ül Hakayık gibi Uygurca ve Arap yazısıyla yazılmış çeşitli nüshaları bulunan eser de var. Bu dönemden sonra bir Harezmi Türkçesi dediğimiz dönem geliyor. Harezmi Türkçesi gerçekte Türkçenin belli bir çizgide gelirken eski Türkçe çizgisi üzerinde gelirken yerli halkın ve çeşitli halkların dillerinin etkilerinin ortaya çıktığı ve yazı diline geçtiği yazı dilinde yavaş yavaş eski Türkçeden birtakım o arada ortaya çıkan lehçelere doğru kaymaların bulunduğu bir dönem. Ki bu döneme bakacak olursak içerisine Oğuz özellikleri giriyor, Kıpçak özellikleri giriyor yine Kangolı Türkçesi denilen bir Türk boyunun adı özellikleri giriyor ama eski Türkçe yazı dili geleneği devam ediyor.

Mutlu: Farklı sentezden söz edemeyiz bu durumda öyle mi?

Canpolat: Farklı bir sentezden söz edebiliriz şu şekilde ki bütün bu farklı dillerin aynı pota içerisinde erimesi ve yeni bir biçimin ortaya çıkması ile karşı karşıyayız. Daha sonra da aynı dönem içerisinde Oğuz Türkçesi, Eski Türkiye Türkçesi ya da Eski Anadolu Türkçesi dediğimiz Türkçe gelişmeye başlıyor. Yine bu dönemin üzerine kurulan Çağatayca daha çok Özbek özellikleriyle ortaya çıkıyor . Ve bir de Kıpçak Türkçesi gerek güneyde yani Memluk sahasında gerek kuzeyde Altınordu sahasında yazı dili haline geliyor. Tabii bu yazı dilleri içerisinde Harezmi Türkçesinin özellikle kendisinden sonra gelen Çağatayca'ya da kaynaklık etmesi bakımından ki Çağatayca içerisinde de birtakım yine çeşitli lehçelerden gelen özellikler karışmıştır. Ama buradaki durum biraz daha farklı olarak ortaya çıkar.

Mutlu: Yani şöyle diyebilir miyiz? Farklı lehçelerin sanki bir araya gelip yakınlaşması bir birlik oluşturması gibi bir şey. Bunu oluşturan tarihi nedenler nedir İslamın kabul edilmesinin yanı sıra ?

Canpolat: Harezmi bölgesinin özelliğinden geliyor daha çok. Harezmi bölgesi Amu Deryasının yani Ceyhun ırmağının çevresinde bulunan bir bölge ve bu bölge çok verimli bir bölge çünkü ırmağın deltaları var ve orada bir takım su kanalları yapılmış, tarıma çok elverişli, çok önemli bir

ticaret merkezi Hindistan'a kadar açılan geniş yolların birleştiği bir noktada. Bu bakımdan da büyük bir ticaret merkezi ve ayrıca burası savaşa karşı rahatça savunulacak bir bölge. Çünkü bir tarafta ırmak var öbür tarafta kanallar var ve böylece dışardan gelecek bir hücumu karşı çok rahat savunulacak bir bölge. Tabii Harezmsahları denilen bir yönetim var eskiden beri. İlk Harezmsahları yönetiminde, başlangıçta buradaki ahali Türk değil, buradaki ahali doğrudan doğruya 4. yüzyılın başlarından başlayarak bir doğu İran kavmi Soğd gibi Oset gibi, İran dillerini kullanıyorlar. Aslında 14. yüzyıla kadar bu dilin burada devam ettiğini görüyoruz. Ama zamanla Türk unsurları içerisine giriyor ve buradaki merkezler genellikle oldukça kısa bir süre içerisinde, tabii bize göre kısa geliyor, Türkleşiyor tamamiyle. Ve 12. yüzyıldan başlayarak elimize çok değerli bir takım eserler veriyor.

Ata: 10. Yüzyılda Arap tarihçilerinin kaydettikleri bilgilere bakacak olursak daha bu dönem için, o dönemde bu eserlerde pek çok Türkçe kelimeyle karşılaşılıyor. Ve yine 11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud'un sözlüğünde İ Küçetî diye bir isim geçiyor. Bu da Harezmde yerleşmiş bir Türk boyu için kullanılıyor. Yani 10. yüzyıldan itibaren de bu bölgede bir Türkleşme hareketinin başladığı bunlardan anlaşılabilir. Ayrıca Biruni'nin Asar-ı Bakiyye adlı eserinde yine Harezm bölgesi için hem ilim ve kültür merkezi hem de ticaret merkezi olan Gürgençe, bu eserde İ Türk kapısı adı veriliyor. Bu da özellikle bu bölgede yerleşmiş olan Oğuzlar için söyleniyor. Oğuzların çok sayıda yerleşmiş olduğunu daha 10., 11. yüzyılda gösteren kanıtlar olsa gerek. Ve daha sonra zamanla da zaten Gaznelilerden sonra Selçuklulara geçiyor bu bölgenin yönetimi. Ve Selçuklularda Melikşah'ın vali olarak atamış olduğu Anuş Tigin'den sonra özellikle onun oğlu olan Kutbeddin bin Muhammed ve Atsız'dan sonra artık Türklerin lehine gelişmiş olan bu hareket tam bir Türk Harezmsah imparatorluğu şeklini alıyor.

Mutlu: [Önemli eserden söz ediyorduk galiba?](#)

Canpolat: Evet bu dönemde çok önemli eserler var bunların başında İ Mukaddimetü'l-Edebî adlı bir Arapça öğretmek için yazılmış bir kitap var. Bu kitabın Türkçesi İ edeb öğrenimine giriş yani bir yerde İ bilim öğrenmeye giriş gibi bir anlamı var. Çünkü özellikle dini bilimler için Arapça çok önemli olduğundan, o bakımdan o isim verilmiş. Zemahşeri'nin eseri ve çeşitli dillere çevirisi yapılmış. Arapça olarak yazılmış ama şimdi elimizde eserin çeşitli nüshaları var. Bunların bir kısmı Harezm Türkçesiyle yazılmış nüshalar ki bunların sayısı epeyce fazla.

Ata: Yirmiyi aşkın sayıda Harezm Türkçesiyle yazılmış nüsha var. Bu eserin önemli bir yönü de bence Harezmsah olan Atsız'a sunulmuş olması.

Özellikle Atsız böyle bir eserin yazılmasını ve zengin saray kütüphanesine konulmasını Zemahşeri'den istiyor ve onun isteği üzerine bu kitap 12. yüzyılda, yazılış tarihi belli değil bu Zemahşeri'nin ölüm tarihi ve Atsız'ın saltanat sürdüğü tarihten 1224 ve 1244 yılları arasında düşünüyor. Atsız'ın sunulmuş olması bence bu dönemde ilme gösterilen ilgi bakımından da önemli olsa gerek.

Canpolat: Ayrıca bu Mukaddimetül-Edebî in Türkçe olmayan, bir İran dili olan Harezmi diline de çevirisi var ki bu metin de Zeki Velidi Togan tarafından yayımlandı. Harezmi diline olan bir nüshası da var. Ayrıca Farsçaya yapılmış çevirileri de var.

Mutlu: [Ama değişik zamanlarda değil mi?](#)

Canpolat: Değişik zamanlarda tabii. Arapçayı öğretecek çok önemli bir temel kitap olduğu için özellikle Türkler için Atsız istiyor ve sunuluyor. Tabii bu kitabın kelime hazinesi çok zengin. İçerisinde Arapça fiilleri gösteren, isimleri gösteren bölümler var. Ayrıca küçük cümleler var o küçük cümlelerin Türkçe çevirileri var. O çevirilerin her birisi kelime kelime çeviriler yanında ibareler halinde yapılan çeviriler de var. Bu yüzden kelime hazinesi oldukça zengin. Divan-ı Lügati't-Türki'ten sonra en zengin kelime hazinesi bulunduran eser oluyor. 3600 kadar sanıyorum kelime var içerisinde.

Mutlu: [Peki Arapça öğrenme ihtiyacı nereden ortaya çıkıyor?](#)

Canpolat: Bu dönemde İslamın kabul edilmesiyle Arapçaya karşı ilgi artmış ayrıca Arapların o dönemde çok ileri gittiklerini bilimde çeşitli alanlarda tıpta biliyoruz. Ve pek çok Türk bilgini de eserlerini Arapça yazıyorlar. Bu bakımdan tabii yine bu dönemde eski Yunan eserleri Arapçaya çevriliyor. Gerek felsefede gerek tıpta gerek matematikte pek çok eser Arapça olarak yazılıyor. Ve devrin bütün bilimlerini öğrenmek isteyen insanların Arapça öğrenmeleri gerekiyor. Bugün İngilizcenin Fransızcanın durumu ne ise o dönemde Arapça öyleydi.

Ata: Arapça öğrenmeye yönelik dedik tamam, bir dili öğrenmek için kısa Arapça kelimeler ve ya kısa cümleler var fakat asıl hangi dilde tercümesinin yapıldığı bilinmiyor. Çünkü Zemahşeri'nin elinden çıkan asıl nüsha yok elimizde. Hocamın da söylediği gibi bugün Harezmi Türkçesinde olan var, Çağatayca, Farsça, Osmanlıca ve Harezmiceden doğu İran diline yapılmış olan çeviriler var.

Mutlu: Bu çeviriler galiba bugün için asıldan daha önem taşıyor. En azından diyelim ki Harezmi Türkçesini bugün anlayabilmek değerlendirebilmek bakımından.

Ata: Evet. Nuri Yüce bu eserin Şuster nüshası üzerinde çalışmış, bunun dışında Moğolca nüshalar üzerinde çalışılmış ve yine Zeki Velidi Togan Harezmi denilen doğu İran dili dediğimiz dile ilgili olan nüsha üzerinde çalışmış.

Mutlu: Peki bu dilin gelişmesi için de başka eserler var mı? Bu Arapça çeviri dışında.

Canpolat: Tabii başka eserler de var. Sayılı da olsa. En önemli nüshası Türkiye'de olan ve çeşitli nüshaları olan Nehcül-Feradis var. Nehcül-Feradis'in konusu üzerine istersen sen biraz bilgi ver.

Ata: Nehcül-Feradis, siyeri nebevi türünden bir eser. Ve dört bapta oluşuyor be her bab da onar fasıldan oluşuyor. İlk bapta Hz. Muhammet ve onun hayatı üzerine bilgiler bulunuyor. İkinci bölümde ise dört halife ve hülafe-i raşidin hakkında, ehli beyt hakkında bilgiler buluyoruz. Üçüncü bölümde yapılması gereken ameller ve dördüncü bapta Allah'ın hoşlanmadığı yapılmaması gereken ameller üzerinde duruluyor. Bunun yazarı Mahmud bin Ali. Bu eser hakkında ilk bilgiyi veren Zeki Velidi Togan olmuştur. Fakat bu eserler hakkında daha önce bahseden 1885'te Şihabeddin Mercani'dir, Müstefadül-ahbar adlı eserinde kendi özel kütüphanesindeki Nehcül-Feradis'in bir nüshasından ufak parçalar yayınlıyor. Ve daha sonrada bu eserin yazarı ve dili hakkında bilgiler veriyor. Ve Mercani'nin verdiği bilgiye göre Mahmud bin Ali doğum yeri olarak Kerderli. Kerder de Harezmi bölgesinde önemli kültür merkezlerinden birisi. Doğum yeri olarak Kerderli fakat asıl olarak Bulgar, Volga Türklerinden olarak gösteriliyor. Ve eserin dilini de yine Mercani bugün bizim için gurubu Türkçesi içerisindedir dahil ettiğimiz Bulgar Türkçesi olarak kabul ediyor.

Mutlu: Öyle a b c diye ayırım mı var gruplar arasında?

Canpolat: Hayır. Eski Türk dilinde bulunan $\dot{\text{i}}$ $\text{d}\dot{\text{i}}$ sesi vardır. Bu $\dot{\text{i}}$ $\text{d}\dot{\text{i}}$ sesi Türkiye Türkçesinde $\text{i}\dot{\text{y}}$ olmuştur. Başka bir teoride $\text{i}\dot{\text{r}}$ olmuştur. Mesela, eski şekli $\text{i}\text{ad}\dot{\text{a}}\text{k}\dot{\text{i}}$ tır biz $\text{i}\text{ay}\dot{\text{a}}\text{k}\dot{\text{i}}$ diyoruz. Bu lehçelerde $\dot{\text{i}}$ $\text{ur}\dot{\text{a}}\text{i}$ biçimi var. Onun için $\dot{\text{i}}$ $\text{r}\dot{\text{i}}$ sesi Türkçesi adı verilmiş.

Ata: Zeki Velidi Togan eserin müellifi hakkında verilen bilgileri kabul ediyor, Mercani'nin verdiği bilgileri kabul ediyor. Fakat eserin dili

hakkındaki bilgileri kabul etmiyor. Ona göre eseri Harezmi Türkçesiyle yazılmış ve Mahmud bin Ali de yani eserin yazarı da bir Harezmi Türkü. Daha sonra da Fuat Köprülü de bu bilgiyi yine onaylıyor ve Mahmud bin Ali'nin Kerderli olduğunu fakat daha sonradan Sarayia, Altınordunun başkenti, gittiğini ortaya koyuyor.

Mutlu: Bunlar iddia mı varsayım mı?

Ata: Bunlar varsayım sayılmaz. Birtakım tanıklar getiriyor. Zeki Velidi Togan böyle diyor ama şundan yola çıkıyor: Bugün Harezmi Türkçesiyle yazılmış Nehcül-Feradisî'nin Yeni Cami nüshasında kullanılan kağıt Zeki Velidi Togan'ın dediğine göre Ürgenç dolaylarında bu yıllarda İmal edilmiş olan kağıtla aynı. Ayrıca bugün bizim kütüphanemizde mevcut olan nüshanın müstensihisi bu eserde bir kayıt düşüyor. Ve ona göre Mahmud bin Ali öldükten sonra, üç gün sonra eserin tamamladığını bildiriyor. Ve bundan yola çıkarak Zeki Velidi Togan, i müellif ve müstensih aynı yerde olmaları gerekir ki üç gün sonra bu eser bitiyor ve bunu eserinde yazabiliyor, belirtebiliyor. Yani varsayım değil birtakım kanıtlar getirerek gerçekleri ortaya koymaya çalışıyor.

Canpolat: Bu eser ilk defa tıpkıbasım olarak yayınlandı. Janos Eckmann'ın -Macar ki İstanbul Üniversitesi'nde uzun süre hocalık yapan Janos Eckmann'ın- bir önsözüyle yayımlandı. Ve daha sonra Eckmann bu metnin çeviri yazılı metnini de hazırlıyordu fakat ömrü yetmedi tamamlamaya ve bıraktığı notları o sırada Amerika da bulunan arkadaşım Hamza Zülfikar, eşinden alarak Türkiye'ye getirdi. Ki bir kısmı doğrudan doğruya Eckmann tarafından hazırlanmıştır, bir kısmı öğrencilerin yardımıyla hazırlanmıştır. Daha sonra Semih Tezcanla Hamza Zülfikar eserin transkripsiyonlu metnini yayımladılar. Ve böylece eser geniş çapta okuyuculara sunulmuş oldu ve dönemin dili hakkında en önemli bilgileri verecek şekilde yayımlanmış oldu. Daha sonra arkadaşımız Aysu Ata bunun dizinini yayınladı. Ve bu dizinde de ayrıca birtakım düzeltmeler yaptı. Metinde yapılan bir takım yanlışlar üzerine düzeltmeler yaptı ve böylece metin şimdi hem metin olarak hem de bütün söz varlığıyla bütün tekrarlarıyla sağlam bir dizin içerisinde ortaya çıkmış oldu.

Mutlu: Harezmi Türkçesi dediğimiz zaman o zaman sadece çeşitli Türkçe lehçelerinin döküldüğü bir pota değil ama Arapçanın da yer aldığı döküldüğü bir pota olarak değerlendirmek gerekli herhalde?

Canpolat: Arapça Farsça kelimeler bolca giriyor. Ve ama bir Osmanlıca'nın 15 ve 16 hatta 17. yüzyıldaki durumu gibi koyu bir Osmanlıca yok, Arapça ve Farsça kurallar çok daha az girmiş ve Türkçenin

daha bir bugüne yakın diye bileceğimiz şeklinde, daha az Arapça ve Farsçayla karışık bir dönemi oluyor.

Mutlu: O zaman demek ki yönetim merkezlerinde ya da saraylarda Arapça ve Farsça yazmak Osmanlı da olduğu gibi gözde hale gelmemiş?

Canpolat: Bunda doğrudan doğruya hükümdarların etkisi var. Eğer bir hükümdar kendisi Arapça ve Farsçayı bilmiyorsa Arapça ve Farsça yazılmış eserden çok Türkçe yazılmış esere önem verecektir. Ve bu bölgedeki Harezmsahlr ya da imparatorluğu idare eden kimseler fazlaca Arapça ve Farsça bilmedikleri için daha çok Türkçe eserlere önem veriliyor ki yine bu dönemden kalan bir İ Kısasüül-Enbiyaî metni var çok önemli bir metin, yine bu bölge de yazılmış olan. Onun üzerinde de Aysuínun birtakım çalışmaları var. Biraz bize anlatsın.

Ata: Kısasüül-Enbiya da anlaşılacağı üzere peygamber hikayeleri, bir peygamberler tarihidir. Başta Hz. Muhammed olmak üzere islamın da doğruladığı diğer peygamber kıssalarını içeren bir eser. Yalnız bu bölgede eserin tam olarak nerede yazıldığı çok berrak değil. Çünkü eserin yazarı olan Nasrüüd-din Rabguzi kendisinin İ Ribat Oğuzlugî olduğunu söylüyor. Yani Oğuzlarla meskun olan Ribat adlı bir bölgeden bulunduğunu söylüyor. Fakat bugüne kadar yapılan çalışmalardan bu Ribat adlı yerin neresi olduğu tam olarak bilinmiyor fakat bizim yaptığımız araştırmalarda İ Eski Türklerde Şehircilikî adlı Faruk Sümerîin eserine baktığımızda veya Tolstoyun İEski Harezm Medeniyeti Peşindeî adlı eserine baktığımızda Seyhun ırmağı kenarında Ribatat adlı bir yerleşim yeri görüyoruz. Bu o dönemi gösteren farklı haritalarda İÇirik Ribat İ ya da İ Çirik Rabatî ve İSagdereî adlarıyla geçiyor. Büyük ihtimalle herhalde eserin yazarının, Rabguziinin dediği Ribat da bu bölgede Seyhun ırmağı kenarında bulunan bu bölgede bulursa gerektir herhalde. Ve Rabguzi mahlası da zaten Ribat Oğuzdan gelse gerektir ki diyorum.

Canpolat: Evet zaten tamamıyla o şekilde değerlendiriliyor. Ribat Oğuz kasabasından olduğu için Rabguzi adını almıştır deniyor. Bu eser oldukça uzun, bir yıl altmış yıl kadar önce fotokopi olarak yayımlandı ve elimizdeki bu fotokopi İngiltere'de bulunan bir nüshanın, sanırım en iyi durumdaki nüshanın fotokopisi. Yalnız bu fotokopide değerlendirilmesi bakımından çeşitli güçlükler var. Vaktiyle yapılmış bir fotokopi ve kitabın ciltli olduğu sayfalar tam açılmadığı için yapılan fotokopi de bazı sayfaların başları bazı sayfaların sonları gayet silik biçimde çıkmış, çünkü fotoğraf alınırken kitap düzgün durmuyor. O bakımdan çeşitli güçlükleri vardı. Aysu Ata hanım bunu doktora tezi olarak aldı ve oldukça geniş hacimli bir metin bu metnin edisyon kritiğini yaptı ve ayrıca gramerini inceledi, dizini yaptı. Ve

böylece bir çalışma ortaya çıktı ve gerçekten Harezmi Türkçesinin en önemli eserlerinden biri de çok iyi şekilde ortaya çıkmış oldu. Bu eser üzerinde Batılılar da çok duruyorlar çünkü peygamberler tarihiyle ilgili olarak kendi dinlerinde geçen bir takım öyküler burada çok detaylı bir biçimde veriliyor. O bakımdan hem din tarihi bakımından hem de dil tarihi bakımından çok önemli bir eser. Dil tarihi bakımından Türkçenin o dönem ki durumu bakımından önemli bir eser. Bu eser de Harezmi Türkçesinin o günkü durumu ve ayrıca içerisindeki Oğuz özellikleriyle Kıpçak özellikleriyle bir yerde o dönemdeki Oğuzcanın Kıpçakçanın o coğrafi alan içerisindeki durumları da az çok ortaya çıkmış oluyor. Ve dil tarihi bakımından bizim için oldukça önemli bir kaynak.

Mutlu: Bunlar hep böyle dini eserler galiba ? hiç secular eser yok mu? O dönemden kalan dünyevi eser yok mu?

Canpolat: Dünyevi eser var.

Ata: Ona geçmeden özür dileyerek Kısasü'l-Enbiya üzerinde yine önemli bir çalışma var, 1995 yılında Semih Tezcan, Boeschoten ve V. Damméinin yapmış oldukları bir çalışma. İki ciltlik bir çalışma ki metin yayının da maalesef benim yapamadığım diyorum çünkü nüsha karşılaştırmalı bir çalışma yaptılar. Bu eserin Leningrad'ta, İsveç'te, Bakü de pek çok nüshası var fakat en önemlisi hocamın da dediği gibi Londra'da British Museum'da bulunan nüsha. Semih Tezcan ve grubunun yapmış olduğu bu çalışma nüsha karşılaştırmalı. Aynı zamanda diğer ciltte, ikinci ciltte İngilizceye tercümesi ve dizini yok sözlük çalışması var, bütün kelimeler alınmıyor onda da. Ve yine bu eser de Tok Buga'ya sunuluyor. Birine ithaf edilerek yazılmış bir eser.

Mutlu: Peki bu eserlerin çoğaltmasını nasıl yapıyorlar? Sarayda mı örgütlenmiş çoğaltıcılar var o konuda bir bilgi var mı?

Canpolat: O dönemlerdeki eserler, yazar kimseye ve sunulduğu kimseye göre değişiyor. Eğer bir hükümdara sunulmuşsa bunun hattatları vardır ve o kitabı kopya ederler. Halk için yazılmış birtakım kitaplar vardır eski tıp kitapları vardır, kimin el ine geçtiyse kopya etmiştir ve bu yüzden de bir yığın hatalarla doludur hem de düzgün bir yazısı yoktur.

Mutlu: Kitapların çoğaltmasında böyle karşılaştırmalar yaptığınız zaman orada da hata oluyor mu? Farklılaşmalar .

Ata: Farklılaşmalar tabii ki oluyor. Bunların yazıldığı dönemler de önemli tabii ki. Bir eser yazılışından çok sonra da istinsah edilmiş olabilir. Bu nedenle dil özelliklerine tam olarak yansımaya sahip olabilir. Bu da çok önemli.

Canpolat: Sonradan müstensih yani kopyayı yapan kimse kendi dil özelliklerini de esere katabiliyor ister istemez.

Mutlu: **Bu kopyalar tarihleşmiyor değil mi?**

Canpolat: Tarihleniyor. Tarihi belli olanlar var belli olmayanlar var, genellikle eserin sonunda bir hatime kısmı vardır, orada istinsahı yapanın adı, ne zaman bu istinsah yaptığı yazılır. Birtakım eserlerde bu yoktur ya da son sayfalar genellikle kaybolduğu için bilinmeyebiliyor, fakat özellikle son zamanlarda bu eski kağıtlar üzerine yapılan araştırmalar var, bir defa kağıtların üzerinde şu şekilde tutulduğu zaman bir takım şekiller ortaya çıkar filigran deniyor bunlara. Bu filigranların hangi dönemdeki kağıtlarda olduğu biliniyor. Ayrıca su yolu denilen bir takım çizgiler var o çizgilerin arasındaki uzaklıklardan yakınlıklardan hatta birkaç yıl ara ile bunların hangi dönemin kağıdı olduğu da bilinebiliyor. Ve böylece bir takım eserlerin sadece kağıtlarından tarihler verilebilmesi mümkün oluyor. Tabii bir de Ali Şir Nevai gibi bu işte çok vezirlik yapmış kimsenin eserleri yazılırken o zaman bir kişi belki okuyor sekiz on hattat aynı anda kopya yapıyor ve tabii kulaktan duyarak yaptıkları zaman hata sayısı daha fazla oluyor. Çünkü kulaktan alırken zaten bir beyit okunduğunda hafızalarına alıyor ve yazıyorlar, yazarken o anda hata yapıyorlar.

Mutlu: Peki şöyle çalışmalar var mı ? burada: diyelim ki farklı dönemlerdeki çoğaltmalar da dediniz ki o dönemdeki yazarın diline göre de bir şekillenme olabiliyor. Böyle bir farklılaşmayı takip edip dilin nasıl dönüştüğünü farklılaştığını tespit eden çalışmalar da yapılıyor mu?

Canpolat: Gayet tabii. Bir defa asıl olan tarihi belli olan eserlerle dilin gelişmesi ortaya çıkar daha sonra da geç istinsahlarda hangi dönemin dil özelliklerinin oraya girdiği görülür. Mesela bu Harezmi Türkçesi metinlerinde de geç yapılan istinsahlarda Çağatay özelliklerinin bolca arttığı görülüyor, çünkü hattat Çağatayca yazmaya alışmıştır. İster istemez onun dil özellikleriyle bir takım şekiller içersine sokuyor. Ve o zaman biz onu rahatça ayırabiliyoruz. Aslında buradaki şu özellikler Çağatayizm ve Çağataycanın dil özelliklerini müstensih sokmuştur. Halbuki şu şekilde olması gerekirdi diyebiliyoruz. Nitekim Kutadgu Bilig'te pek çok yerde çıkma durum eki ñden ñdan olarak gösterilmiştir ama Divanu Lügatüf-Türk'te ñden ñdan olarak hiçbir zaman gösterilmiyor bu ek. Bunların sonradan yazıya geçmiş biçimler olduğunu düşünerek Reşid Rahmeti Arat bunların hepsini ñda ñde şeklinde göstermiştir ve bunlar sonradan bir

müstensih tarafından ya da doğrudan doğruya okuyan birisi tarafından rahat okuyabilmek için harekelenerek yapılan değişikliklerdir diye gösterilebiliyor.

Ata: Nüshalar konusunda dönem eserleri açısından ele alırsak herhalde en sağlıklı dil özelliklerini yine Nehcü'l-Feradis'in Yeni Cami nüshasında buluyoruz değil mi hocam. Çünkü yazarının sağlığı döneminde istinsah edilmiş olması ayrıca baştan sona harekeli bir nüsha olması bakımından önemli.

Canpolat: Bir önemi de istinsah yapan ve de belki de doğrudan doğruya asıl yazarı fonetik özelliklere çok dikkat ediyor. Bu dönemde bir kapalı î eî sesinin yani bizim açık î eî nin yanında î îî diyebileceğimiz kapalı î eî sesinin bulunduğunu bu metinde açık bir şekilde görüyoruz. î Belî gibi î yelî gibi î beşî gibi î yediî gibi kapalı î eî sesi bulunduran kelimeler eski Türkçede î yî harfiyle yani î îî harfiyle yazıldığı halde üzerinde üstün işareti î eî okutan işaret konuyor. Hem î îî ile yazılması hem î eî şeklinin gösterilmesi demek ki burada kapalı bir î eî sesi vardır ve bu dönemde kapalı bir î eî sesi artık tartışılmaz şekilde belli oluyor.

Ata: Telaffuzu yansıtması bakımdan zaten önemli oluyor harekelendirilmiş olması.

Canpolat: Yeni Cami nüshası gerçekten çok önemli kapalı î eî sesinin bu dönemde mevcut olduğunu gösteriyor.

Ata: Bu dönemin diğer bir eseri de î Muinü'l-Müridî . O da dini bir eser. Dünyevi eserlere daha gelemedik bu da dini öğretmek maksadıyla yazılmış olan bir eser ve aynen Atabetü'l-Hakayıkta olduğu gibi dörtlüklerle mutekarib vezniyle yazılmış olan bir eserdir. Bu eserin yazarı konusunda da muhalefet var çünkü eserde eserin yazarı olarak İslam adı geçiyor fakat Ebu Gazi Bahadır Han'ın Şecere-i Terakime adlı eserinde bunun yazarın Şeyh Şerif Hoca olduğu belirtiliyor ve Salur ilinden Ersarı Bey'e Şeyh Şerefi'nin bu eseri yazdığı ve bu eseriyle ünlendiği bütün doğuda bu eserin okunduğundan bahsediliyor. Gerçi Türkmen vilayetlerinde aynı şekilde anlatılan diğer bir eser Revnakü'l-İslam için de aynı sözler söyleniyor. Ve acaba Revnakü'l-İslam'ın yazarı mıdır Şeyh Şeref yoksa Muinü'l-Muridî'nin yazarı mıdır? diye burada da tam bir açıklık netlik yok. Fakat bugün Şeyh Şeref olarak kabul ediyoruz. Bu eserde aynı zamanda Cevahirü'l-Esrar adlı eserden alınmış dörtlüklerde var. Sayfa kenarlarına yazılmış dörtlükler de var. Yine birkaç dörtlük de hangi eserden ve kimin tarafından yazıldığı belli olmayan birtakım dizeler de bulunuyor. Bu eserin diğer bir önemi de Bursa Orhan kütüphanesinde bulunuyor olması ve yirmi altı varaklık küçük bir

eser ve bunun üzerinde de Recep Top erli bir arkadaşımız çalışmıştır. Gerçi Ali Fehmi Karamanlıoğlu'nun da bir çalışması vardır.

Canpolat: Ali Beyin erken ölümü yüzünden henüz yayımlanamadı ama günün birinde yayımlanacak diye bekliyoruz. Tabii dikkat ederseniz Nehcü'l-Feradisî'nin bir nüshası İstanbul'da Yeni Cami'de, Muinü'l-Müridî'nin tek nüshası var zaten o da Bursa'da. Yine bu şeyler şunu gösteriyor Türk dünyasında eskiden beri bir hareket vardı ve hem Osmanlı Türklerinden doğuya birtakım eserler gidiyordu hem de oradaki bir takım eserler Türkiye'ye geliyordu aradaki ilişki hiç bir zaman tam olarak kopmuş değildi. Bu eserler de tabii özellikle getiriliyor ve bunlar çeşitli kütüphanelerde değerlendiriliyor. Böyle bir ilişkinin sürmüş olması o dönemlerde de hele Nevai'nin bütün divanları İstanbul'da Süleyman iye Kütüphanesinde var çeşitli nüshaları. Demek ki Türk dünyasının başka bir ucundaki başka bir şair, yazar Türkiye'de rahatça tanınabiliyor pek tabii ilişkiler karşılıklı oluyor.

Mutlu: **Yani bu dini eserlerde ağırlıklı olan bir şey mi?**

Canpolat: Dini eserlerde değil. Ali Şir Nevai'nin şiirleri tamamıyla aşk şiirleridir şaraptan söz eder en çokta softa din adamlarına çatar. Bütün şiirlerinde bizim bugün softa diyebileceğimiz din adamlarına veryansın eder Ali Şir Nevai. Divanlarına bakacak olursak bu konuyu işleyen binlerce beyiti vardır.

Mutlu: **Osmanlıya da pek aykırı değil aslında. Softalığa pirim veren bir imparatorluk değil diye tahmin ediyoruz aslında. Dünyevi eserlere gelelim zamanımız az kalıyor.**

Ata: Dünyevi eserlere gelmeden benim yine dini eserlerden olup sözü edemeden geçemeyeceğim bir eser var, bu da 1363 istinsah tarihli olan oldukça önemli İ Satır arası Kuran Tercümesi. Yine Harezmi Türkçesiyle yazılmış bir tercüme ve özellikle bir Kuran tercümesi oluşu ve bundan dolayı tercüme yapılırken titiz kavranılması gerekliliğinden dolayı kelimelerinin seçilerek alınmış olması onun kelime hazinesinin tespiti bakımından önemli.

Canpolat: Önemli bir yanı dini terimlerin o dönemde Türkçeye çevrilmiş olması. Bugün Arapçasını kullandığımız kelimelerin o dönemde tamamıyla Türkçesini görüyoruz. Çünkü dili işlemişler birtakım bilginler. Türkçeye önem vermişler ve kelime kelime Türkçe karşılıklarını koymaya çalışmışlar bu bir yerde dili de zenginleştirmek oluyor tabii.

Mutlu: Ama ondan sonra bu bizde genellikle pek kullanılmadı değil mi?

Canpolat: Evet maalesef başlangıçta Osmanlıda da namaz kılmak yerine İ yükünmekî kullanılıyor, birtakım şeylerin tamamıyla Türkçe karşılıkları var ama bunlar daha sonra yerlerini Arapça Farsça kelimelere bırakıyorlar.

Ata: Nihayet dünyevi bir esere gelebildik Kutb'un İ Hüsrev ü Şirin'i. Kutb bir Altınordu şairi. Ve eser Tını Beg Han ile karısı için yazılmış, bir mesnevi tarzında ve romantik bir mesnevi. Nizami'nin aynı adlı eserinin Türkçeye yapılan ilk tercümesi diyebiliriz. Fakat bu tamamıyla bir tercüme değil Kutb'un kendi yaratmış olduğu da bir eser. Bugün Türk edebiyatında pek çok Hüsrev ü Şirin mesnevisi var fakat bu ilk olması bakımından önemli. Bu eser üzerinde ilk çalışan Samoyloviç olmuş. Ve Samoyloviç'in çalışması şu bakımdan önemli ki bu çalışma Kutb'un Hüsrev ü Şirin ve Harezmi'nin Muhabbetnamesi'nin dil incelemelerinden yola çıkarak Samolyoviç ilk defa Türk dilinin dönümlendirilmesi bahsinde Harezmi Türkçesine yer veriyor. Bu ilk olması bakımından önemli. Oğuzca Kıpçakça diyor ve ondan sonra Necmettin Hacıeminoğlu tarafından işlenmiş ve Zajackovski'nin yine bu eser üzerinde tıpkıbasım ve metin çalışmaları var .

Canpolat: Bu harezmi terimi Samoylovic'ten önce başka yerlerde de kullanılıyor mu?

Ata: Tabii ki kullanılıyor. İlk defa bu Harezmi Türkçesi terimin kullanıldığı yer Ali Şir Nevai'nin İ Nesayimüil-Mahabbeî adlı eserinde geçiyor, burada kaside-i bürdeye yazılan bir şerhin İ Harezmiî bir İ Türk tilîf yle yazıldığını söylüyor ve böylece Harezmi Türkçesi teriminin de o zamanlardan kullanıldığına tanık olabiliyoruz. Ve tabii bu dönümlendirme, Harezmi Türkçesi ne zaman başlar ne zaman biter, Kıpçak Altın Ordu sahası yine öyle. Örneğin bazı arkadaşlar Kutb'un Hüsrev ü Şirin'ini aynı zamanda Altınordu sahasında yani Kıpçak eseri olarak değerlendirir. Bu dönümlendirmede tam kesin davranamayız ki bu da Harezmi Türkçesinin yapısında var olan bir özellikten dolayı. Çünkü bazı eserlerde Oğuzca özellikleri ağır basıyor veya Kıpçakça özelliklerin ağır bastığı eserler var. Kutb'un Hüsrevi Şirin'i de özellikle Kıpçakça özellikler ağır bastığı için Kıpçak alanın eseri olarak bazı bilim adamlarınca değerlendirilebiliyor. Yani tam Harezmi dönümlü içine alamıyoruz.

Mutlu: Çok teşekkür ederim. Galiba Harezmi Türkçesi elli dakikada konuşulabilecek bir konu değil. Daha dünyevi başka eserlerde vardı sanırım onlara değinemedik ama özetle farklı Türk lehçelerinin yanı sıra Arapça ve Farsçanın bir potada eriyerek kendine özgü gibi görünen bir lehçenin Türkçeyi ortaya çıkarmış olmasıydı. Çok

teşekkür ediyorum programa katıldığınız için. tabii sayın seyirciler sizler adına da konuklarıma teşekkür ediyorum ve önümüzdeki hafta görüşmek üzere hoşçakalın.

[Ana Sayfa](#) [Arşiv](#) [İngilizce](#) [Rusça](#) [Önceki](#) [Sonraki](#)
[Son Program](#)